
NEUS NOGUÉ SERRANO

ELS «CRITERIS DE VISIBILITZACIÓ DE LES DONES» EN CATALÀ: LÍMITS SINTACTICO-SEMÀNTICS I DISCURSIUS

1. INTRODUCCIÓ¹

Des de fa uns vint anys, en els territoris de parla catalana s'han anat publicant —ja sigui dins de publicacions més àmplies, com ara llibres d'estil, ja sigui com a textos independents— reculls de criteris lingüístics que tenen l'objectiu d'«evitar un ús sexista de la llengua», «visibilitzar les dones» o «evitar un ús androcèntric del llenguatge» (d'ara endavant m'hi referiré com a «criteris de visibilització»). Aquests criteris parteixen de la creença que la llengua ha de reflectir, i alhora contribuir a impulsar, els canvis socials que han de permetre superar les diferències socials de tota mena que hi ha hagut històricament entre homes i dones.

Alguns reculls fan explícita la necessitat de conciliar aquest objectiu amb les restriccions que imposa el sistema lingüístic mateix, bàsicament el fet que en català el masculí és el gènere no marcat per a les referències personals i en la concordança. Vegeu, per exemple, Solà (1995: cap. 6), Parlament de Catalunya (2010: 4), el portal *ÉsAdir* (§ 3.2.4), els *Criteris de la Universitat de Barcelona* (apartat «Regulació de l'ús de les dobles formes») i, més recentment, Generalitat de Catalunya (2011: 1). Altres

1. Vull agrair a Lluís Payrató, Eulàlia Salvat i Xavier Fargas (Universitat de Barcelona) els comentaris que m'han fet sobre un primer esborrany del text. Com se sol dir, els errors que hi pugui haver només són responsabilitat meua. D'altra banda, l'elaboració d'aquest article s'ha beneficiat d'un ajut del Ministeri de Ciència i Innovació (FFI2011-25236).

reculls, en canvi, plantegen els criteris com a estratègies per evitar el «pretès valor genèric» del masculí (vegeu Generalitat de Catalunya 2005: 9).²

L'objectiu d'aquest article és analitzar i valorar l'aplicació efectiva d'aquests «criteris de visibilització», i més concretament veure quins plantegen més problemes, tant des del punt de vista gramatical com des del punt de vista textual i pragmàtic, i quins són aquests problemes.³

Per aconseguir aquest objectiu, parteixo del buidatge exhaustiu d'un corpus de textos extrets de tres dels àmbits en què els «criteris de visibilització» s'apliquen amb més freqüència i intensitat: l'Administració pública, l'educació i la política. El corpus està format per tres subcorpus:

1. El document «Normes reguladores de l'avaluació i de la qualificació dels aprenentatges» de la Universitat de Barcelona, que va ser aprovat pel Consell de Govern el 6 de juliol del 2006 i va entrar en vigor el curs 2007-2008. Aquest document es pot consultar a: <<http://www.ub.edu/acad/noracad/avaluacio.pdf>> (08/02/2012) i té 3.392 paraules (comptatge del programa de tractament de textos Word).

2. El programa electoral de la coalició Iniciativa per Catalunya-Verds-Esquerra Unida i Alternativa (ICV-EUiA) per a les eleccions generals del 20 de novembre del 2011. Aquest programa es pot llegir o descarregar a l'adreça <<http://iniciativa.cat/icv/documents/3950>> (consulta: desembre del 2011) i té un total de 103.333 paraules, de

2. Com ja s'ha explicat a la presentació d'aquest monogràfic, la jornada «Visibilitzar o marcar? Repensar el gènere en la llengua catalana», organitzada pel març del 2010 pel Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades, de la Universitat de Barcelona, va iniciar un seguit d'iniciatives que han analitzat i valorat, i continuen fent-ho, la incidència dels «criteris de visibilització» en l'ús de la llengua, i que ja han portat a fer reajustaments tant en el plantejament general com en les estratègies concretes que es proposen. Vegeu a Junyent (ed.) (en premsa) el conjunt d'aportacions d'aquella jornada i el text de l'«Acord sobre l'ús no sexista de la llengua», consensuat per representants dels organismes següents: Serveis d'Assessorament Lingüístic del Parlament de Catalunya, Secretaria de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, Institut Català de les Dones de la Generalitat de Catalunya, Departaments de Filologia Catalana i de Lingüística General de la Universitat de Barcelona, Serveis Lingüístics de la Universitat de Barcelona i Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades de la mateixa Universitat.

3. Vegeu una visió complementària de la que presento aquí a Nogué Serrano (en premsa). D'altra banda, durant el procés d'edició d'aquest article es va fer públic l'informe «Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer», d'Ignacio Bosque (*El País*, 4 de març del 2012), que analitza els criteris aplicats per nou guies de «llenguatge no sexista» i els efectes que provoquen en la morfologia, la sintaxi i el lèxic del castellà. Les conclusions a què arriba són en bona mesura aplicables també al català i poden ser molt útils per complementar aquest article.

les quals he buidat exhaustivament les 3.412 primeres (comptatge del Word) amb l'objectiu de tenir tres subcorpus d'una extensió similar. Només en algun cas, i així ho indico, he adduït exemples d'altres parts del document.

3. El suplement especial «Fem educació» del diari *Ara* del dia 10 de desembre del 2011, ofert per la Generalitat de Catalunya. El suplement va ocupar les pàgines 35-42 del diari en paper i es dividia en les parts següents en el diari en línia:

a) «Neix el portal de la família»: <http://www.ara.cat/especials/femeducacio/Neix-portal-familia_o_605939513.html> (consulta: desembre del 2011).

b) «Educar i créixer en família»: <http://www.ara.cat/especials/femeducacio/Educar-creixer-familia_o_605939514.html> (consulta: desembre del 2011).

c) «L'escolaritat: tot el que cal saber-ne com a pares»: <http://www.ara.cat/especials/femeducacio/Lescolaritat-que-cal-saber-ne-pares_o_605939517.html> (consulta: desembre del 2011).

d) «Píndoles de consells»: <http://www.ara.cat/especials/femeducacio/Pindoles-consells_o_605939518.html> (consulta desembre del 2011).

En total, la versió en línia del suplement, que és la que he fet servir en aquest estudi, té 3.207 paraules (comptatge del Word).⁴

El buidatge, que he dut a terme amb el suport del programa d'anàlisi de textos TextStat, desenvolupat per la Freie Universität Berlin, m'ha permès classificar per tipus els fenòmens detectats, segons el «criteri de visibilització» que tenen al darrere, i destriar els que plantegen més problemes d'aplicació. En els apartats següents es pot trobar l'anàlisi i la valoració d'aquests últims.⁵

L'apartat 2 analitza els problemes d'aplicació que planteja la preferència per noms col·lectius (*professorat*, *alumnat*), a partir de les dades proporcionades pel corpus; l'apartat 3, els que planteja la preferència pels noms epicens (*persona*, *criatures*); i l'apartat 4, els que planteja el desdoblament del masculí i el femení (*pares i mares*, *treballadores i treballadors*) en les referències a persones de tots dos sexes. L'apartat 5

4. Comparant aquest suplement especial amb el suplement setmanal «Criatures», també del diari *Ara* i de temàtica similar, i comparant-lo, més en general, amb els usos habituals del diari, es pot veure que en altres aspectes el primer ha seguit els criteris d'estil generals del diari (per exemple, l'ús del femení a la paraula *web*), mentre que, pel que fa a les referències personals, que és la qüestió que analitzem aquí, se n'aparta clarament.

5. Per identificar els exemples faig servir les abreviacions següents: Norm-UB, ICV-EUiA2011 i DeptEns-Ara. Si en destaco algun fragment per orientar la lectura, ho faig per mitjà de la lletra cursiva.

mostra com la combinació d'aquests mateixos criteris dins d'una oració pot plantejar problemes sintacticosemàntics addicionals.

L'apartat 6 se centra en l'impacte que poden tenir aquests criteris més enllà de l'oració en què s'apliquen, des d'una perspectiva, doncs, discursiva i textual: en primer lloc, es tracten els aspectes relacionats amb la cohesió textual, i més concretament amb els mecanismes de coreferència; en segon lloc, es mostren les incoherències que s'han detectat en els tres subcorpus en l'aplicació d'aquests criteris; i, finalment, es fan unes consideracions sobre l'efecte que pot tenir a vegades l'aplicació de «criteris de visibilització» en la cohesió textual i, més en general, en l'estil del text.

L'apartat 7 del treball conté la valoració que faig dels resultats de l'anàlisi, i l'apartat 8, les conclusions, que inclouen les línies generals en què considero que s'ha de basar qualsevol proposta de visibilització de les dones per mitjà de recursos lingüístics.

2. ELS NOMS COL·LECTIUS

L'ús d'un nom col·lectiu per evitar el masculí que inclou homes i dones no planteja problemes en els contextos en què és semànticament adequat, és a dir, en què es correspon amb el que es volia dir. Així, a (1) es pot considerar que «els drets de *la ciutadania*» és equivalent a «els drets *dels ciutadans*»; i a (2), que, a l'hora de buscar un centre escolar, tan pertinent és parlar de *les famílies* com de *els pares*.

- (1) En síntesi, estem davant d'un veritable atac als drets de *la ciutadania* i a la sobirania dels pobles que no pot quedar sense resposta.

(ICV-EUiA2011)

- (2) Aquest apartat inclou un mapa per buscar-hi centres escolars i ajudar *les famílies* a localitzar els més pròxims al seu lloc de residència.

(DeptEns-Ara)

Altres vegades, però, aquesta mena de substitució dóna com a resultat sintagmes i oracions que no són adequats des del punt de vista semàntic.

A (3) la substitució de *els pares* per *les famílies* resulta problemàtica pel fet que, en el discurs immediatament posterior, hi trobem el sintagma *els seus fills i filles*: sembla pressuposar-se, especialment amb el reforç del possessiu, o bé que són les famílies les que «tenen fills», i no els pares, o les dones, o bé que els fills no formen part de la família.

- (3) Ofereix informacions i orientacions a *les famílies* sobre el procés escolar *dels seus fills i filles* en cadascuna de les etapes educatives [...]

(DeptEns-Ara)

A (4) el col·lectiu *ciutadania* admet amb menys naturalitat un complement argumental («la ciutadania *de Catalunya*») que no pas el masculí plural («els ciutadans *de Catalunya*»).

- (4) Aquestes eleccions són també una oportunitat per dir no a les retallades, perquè *la ciutadania de Catalunya* faci un vot de futur per preservar una cultura i una educació que generi oportunitats per a tothom, el dret a una assistència sanitària de qualitat, a un habitatge i a un treball digne i estable.

(ICV-EUiA2011)

A més a més, l'aplicació mecànica del criteri que recomana l'ús de noms col·lectius juntament amb la preferència pels noms invariables pel que fa al gènere —especialment si l'article està apostrofat, i el nom és inespecífic, doncs, pel que fa al gènere— (*l'estudiant*) per davant dels variables (*l'alumne*), pot donar com a resultat oracions semànticament i pragmàticament estranyes. A (5), per exemple, el nom col·lectiu *professorat* és el subjecte d'un predicat actiu (la supervisió d'una prova d'avaluació) que habitualment duen a terme persones individuals, i no tot el col·lectiu, i aquesta inadequació pragmàtica es fa encara més evident pel fet que el predicat inclou la referència individual a un membre d'un col·lectiu, el d'estudiants, però en canvi fa referència a un esdeveniment, les proves d'avaluació, en què habitualment prenen part tot un grup d'estudiants.

- (5) *El professorat* pot sol·licitar la identificació de *l'estudiant* en qualsevol moment que s'estigui duent a terme una prova d'avaluació.

(Norm-UB)

3. ELS NOMS EPICENS

La preferència pels noms epicens, és a dir, els que designen els individus de tots dos sexes d'una mateixa espècie, és similar al cas que hem vist a l'apartat anterior: a vegades no resulta problemàtica (6), mentre que altres vegades planteja algun tipus de

problema semàntic o pragmàtic. Per exemple, des del punt de vista semàntic, si es diu que el primer apartat d'una web educativa ofereix «informacions i orientacions a les famílies sobre el procés escolar dels seus fills i filles en cadascuna de les etapes educatives: educació infantil, primària, secundària obligatòria (ESO), batxillerat, formació professional (FP) i programes de qualificació professional inicial», el nom epicè *criatura* pot ser semànticament adequat per parlar de *nens i nenes* però no de *adolescents*; i des del punt de vista funcional, sembla evident que *criatura* no és equivalent a *nen -a* o a *infant*, sinó que habitualment el trobem en registres menys formals (7).

- (6) Proposem un pacte fiscal amb l'Estat, però també un pacte fiscal intern, per redistribuir l'esforç necessari per sortir de la crisi. I una política per protegir *les persones* que més pateixen la crisi: aprovar la dació en pagament; un pla per incrementar les pensions més baixes i eradicar la pobresa.

(ICV-EUiA2011)

- (7) Amb un seguit de consells, enquestes d'autoavaluació i material complementari presentat en un format atractiu, aquest segon apartat informarà i orientarà les famílies sobre hàbits i actituds saludables, sobre l'alimentació, la higiene, el descans i l'activitat física. També es fa esment sobre la necessitat de fer créixer *les criatures* en societat, amb compromís cívic i solidaritat.

(DeptEns-Ara)

4. EL DESDOBLAMENT DE MASCULÍ I FEMENÍ

La coordinació de la forma masculina i la femenina d'un nom, amb l'objectiu de fer explícits lingüísticament els dos sexes, porta aparellats diversos fenòmens estructurals: la repetició o no dels especificadors del nom (i de les preposicions quan el sintagma nominal de què forma part el nom desdoblado forma part d'un sintagma preposicional), la repetició dels adjectius que actuen com a complements del nom desdoblado, i la concordança de gènere entre els constituents afectats.

A vegades, en l'aplicació de «criteris de visibilització», a més del nom també es desdoblen els especificadors, pel mateix motiu: perquè porten marques de gènere i es volen fer explícites lingüísticament tant la forma masculina com la femenina. Aquest criteri no és estructuralment neutre, sinó que se sobreposa a una distinció de tipus general, que afecta la interpretació de qualsevol sintagma nominal. Com diuen

Bonet i Solà (1986: 372), «en alguns casos la manca de repetició d'article (sobretot si és el definit) produeix o afavoreix la sensació que els noms coordinats formen una unitat més íntima. I això mateix cal dir en el cas de les preposicions». Semblantment, Serra i Prunyonosa (2002: 2204), afirmen que el fet de tenir un sol article «afavoreix la conceptualització conjunta i unitària dels nuclis nominals, mentre que la repetició del determinant davant de cada nucli pot emfasitzar la conceptualització dels nuclis com a entitats independents».

Així, en la majoria de casos de desdoblament, és semànticament més adequada l'opció per un sol especificador, com es pot veure a (8).

- (8) Els consells sobre l'activitat física inclouen detalls sobre la millor manera d'iniciar *els nens i nenes* en l'esport i informació detallada sobre els beneficis de la seva pràctica.
(DeptEns-Ara)

Alguna vegada la funció separadora que té el desdoblament d'especificadors és semànticament rellevant, com es pot veure a (9), en què parlem de dos subcol·lectius clarament diferenciats.

- (9) Així que aquesta reforma laboral [...] incentiva la desaparició dels contractes indefinits actuals, donant més poder als empresaris pel que fa als acomiadaments i la no aplicació dels convenis col·lectius, en perjudici *dels treballadors, i sobretot, de les treballadores*.
(ICV-EUiA2011, fora del corpus bàsic)

El desdoblament també pot ser semànticament pertinent, per exemple, quan la coordinació de sintagmes nominals forma part d'un complement d'un nom relacional: *La relació entre els nens i les nenes* no vol dir el mateix que *La relació entre els nens i nenes*. En els textos del corpus analitzat no hi ha cap exemple que permeti il·lustrar-ho, però l'opció desdoblada seria possible en casos com els següents (10), en què s'ha preferit la coordinació de sintagmes nominals escarits (és a dir, sense especificadors; vg. Brucart 2002: § 7.2.2.2*c* i 7.2.3.1), que en aquest context sintàctic són determinats i, doncs, equivalents a l'opció amb especificadors desdoblat.

- (10) a. A la vegada, el canvi de model econòmic exigeix un canvi en *les relacions entre homes i dones*, tot incloent propostes per modificar un sistema econòmic capitalista que perjudica les dones.

(ICV-EUiA2011, fora del corpus bàsic)

b. També representa una millora de *la igualtat d'oportunitats entre dones i homes*, i un reforçament de l'Estat del benestar.

(ICV-EUiA2011, fora del corpus bàsic)

Altres vegades, però, els desdoblaments de noms amb un sol especificador (11-12) —l'opció menys marcada— alternen en un mateix document amb altres que també desdoblen l'especificador (13-14), sense que es vulgui fer cap distinció en les interpretacions corresponents.

- (11) Eix de defensa dels drets socials i laborals *dels treballadors i treballadores* [...]

(ICV-EUiA2011)

- (12) Una vegada feta la revisió, *el professor o professora* haurà de publicar la qualificació definitiva de l'alumnat afectat, d'acord amb els criteris de l'article 18.4.

(Norm-UB)

- (13) La gestió dels governs del PSOE a Espanya i de CiU a Catalunya fan pagar les conseqüències de la crisi *als treballadors i les treballadores* i als sectors populars més desafavorits de la societat, a les dones i les persones joves.

(ICV-EUiA2011)

- (14) A petició de l'estudiant, en el període de revisió de qualificacions i sempre que la qualificació obtinguda sigui com a mínim d'aprobat o equivalent, aquest pot acordar amb *el professor o la professora* la renúncia a la qualificació obtinguda per tal d'intentar millorar-la en la propera convocatòria d'avaluació.

(Norm-UB)

Encara més, en un exemple com el de (14) sembla que l'estudiant pugui 'triar entre el professor i la professora' a l'hora de renunciar a la nota; és dir, amb la intenció de visibilitzar s'arriba a introduir un doble referent que no es correspon amb el propòsit comunicatiu.

I de fet, a vegades passa el mateix amb els sintagmes preposicionals (15-16): el desdoblament s'alterna amb la variant que conté una sola preposició sense que el context permeti intuir cap propòsit comunicatiu diferent en les dues versions.

- (15) Eix de l'esport, un dret *dels ciutadans i de les ciutadanes* [...]

(ICV-EUiA2011)

- (16) ICV-EUiA volem una reforma profunda del sistema polític, per garantir l'accés *dels ciutadans i les ciutadanes* a la informació pública [...]

(ICV-EUiA2011)

Pel que fa als adjectius, tots els casos del corpus —que, de fet, formen part del subcorpus «ICV-EUiA2011»— concorden en masculí amb els noms desdoblats (17), fins i tot si corresponen a denominacions compostes (18), cas en què els «criteris de visibilització» solen recomanar la repetició de l'adjectiu.

- (17) S'han produït importants moviments de resposta contra les retallades protagonitzats *pels ciutadans i les ciutadanes indignats* del moviment 15-M i 15-O, accions de resistència dels treballadors i les treballadores i *ciutadans i ciutadanes afectats* de sectors com la sanitat, l'ensenyament, pel dret a l'habitatge, amb participació de sindicats, entitats i associacions.

(ICV-EUiA2011)

- (18) Retallades salarials *dels empleats i les empleades públics*, conjuntament amb un deteriorament del serveis públics [...]

(ICV-EUiA2011)

El desdoblament de masculí i femení porta inevitablement a plantejar-se l'ordre en què s'han de presentar les dues formes: masculí-femení, femení-masculí o una combinació de les dues opcions. El buidatge exhaustiu de les formes desdobladades més freqüents del corpus analitzat (incloent-hi tot el text del subcorpus ICV-EUiA2011) mostra que l'ordre masculí-femení hi predomina d'una manera clara, com es pot veure a la taula 1.

Nom desdoblats (en sing. o en pl.)	Norm-UB	ICV-EUiA2011	DeptEns-Ara
<i>autònom - autònoma</i>		7/o (11)	
<i>ciutadà - ciutadana</i>		18/o (18)	
<i>director - directora</i>	2/o		
<i>empleat - empleada</i>		4/o (4)	
<i>fill - filla</i>		1/o	20/o (10)
<i>home - dona</i>		8/19	
<i>nen - nena</i>			12/o (6)
<i>pare - mare</i>			15/o (8)

<i>professor - professora</i>	12/o (1)		
<i>secretari - secretària</i>	2/o		
<i>treballador - treballadora</i>		35/o (9)	
Total	136/19 (67)		

Taula 1. Nombre d'ocurrències de les coordinacions M-F/F-M en els desdoblaments (entre parèntesis, nombre d'ocurrències de la forma masculina sola)

La taula també mostra que l'únic cas en què trobem ocurrències d'ordre femení-masculí és el de la parella *home-dona* (o *dona-home*), que, a més, dupliquen les d'ordre masculí-femení. Totes formen part del subcorpus ICV-EUiA2011 i semblen explicar-se en relació amb la pertinença al propi grup (o *in-group*, en termes de la psicologia social, Tajfel 1981): és molt probable que en la redacció dels apartats del programa electoral que tracten polítiques «d'igualtat», «de conciliació», «de família» i «de gènere», hi intervingui una alta proporció de dones i que aquesta sigui l'explicació de la diferència. Finalment, la combinació de formes desdoblades amb referències només en masculí, indicades entre parèntesis, la comentaré més avall (§ 6.2).

5. LA COMBINACIÓ DE «CRITERIS DE VISIBILITZACIÓ»

La combinació de «criteris de visibilització» dins d'una mateixa oració a vegades provoca resultats que són, com a mínim, dubtosos. El cas que sembla més freqüent és la coordinació d'elements semànticament disperss. Així, a (19) s'ha coordinat un nom col·lectiu amb un d'individual invariable per evitar els masculins *els professors i els estudiants*.

- (19) Aquestes normes pretenen respondre a una concepció de la formació universitària centrada en el procés d'aprenentatge de l'estudiant, en la qual l'avaluació continuada ha de constituir un recurs fonamental per ajudar *el professorat i l'estudiant* a prendre decisions encaminades a millorar l'aprenentatge.

(Norm-UB)

I a (20), al col·lectiu *personal docent* s'hi ha afegit *discent* —per evitar, una vegada més, els masculins plurals *els professors i els estudiants*—, cosa que ha donat lloc al

concepte de *personal discent*, certament discutible si tenim en compte que *personal* és el «Conjunt de persones que treballen en una oficina, en un establiment, en una empresa, etc. » i que *discent* és definit com «Que segueix l'ensenyament d'altri» (DIEC2).

- (20) Aquestes normes afecten *tot el personal docent i discent* de la Universitat de Barcelona
(Norm-UB)

6. L'IMPACTE DELS «CRITERIS DE VISIBILITZACIÓ» EN EL TEXT

6.1 LA COHESIÓ TEXTUAL: FENÒMENS DE COREFERÈNCIA

Si anem més enllà de les oracions aïllades i tenim en compte el conjunt del text, no és clar que sempre es puguin fer servir indistintament formes diferents per designar un mateix referent. El dubte es planteja, per exemple, quan es combinen denominacions individuals i col·lectives en fragments de text que tracten del mateix tema, com passa a (21).

- (21) 16.1 El professorat pot sol·licitar la identificació de *l'estudiant* en qualsevol moment que s'estigui duent a terme una prova d'avaluació. *L'alumnat* s'ha d'identificar mitjançant el CUB, DNI, passaport o qualsevol altre document oficial.
(Norm-UB)

Altres vegades l'alternança de formes dóna com a resultat el que en podríem dir «falsos sinònims» que afecten la continuïtat de referents dintre del text. Vegem-ho amb un exemple.

- (22) 868. Reconèixer els drets de *les persones treballadores del sexe* en tots els àmbits socials. Defensem la necessitat de regularitzar aquesta activitat. La situació d'al·legalitat existent provoca indefensió de *les dones que exerceixen la prostitució*, una estigmatització i una falta absoluta de drets. S'ha d'aplicar la llei als diferents aspectes d'aquesta activitat (relacions laborals, situació sanitària, fiscalitat) i atorgant el reconeixement de prestacions socials (dret a l'atur, baixa per malaltia, etc.) així com pensions dignes. *Les persones que lliurement decideixen exercir la prostitució* han de tenir els mateixos drets i deures que la resta de la ciutadania. També s'han de fer plans específics destinats a *aquestes dones* en cas que vulguin deixar d'exercir la prostitució (lluita contra la pobresa, accés a la for-

mació, inserció laboral etc.). La regularització implica assignació de drets i deures per a les persones i reconeixement de la legitimitat de tothom per decidir, reclamant dignitat, llibertat i seguretat.

(ICV-EUiA2011, fora del corpus bàsic)

A (22), inicialment sembla que es parli tant d'homes com de dones (*les persones treballadores del sexe*); posteriorment es parla explícitament de dones (*les dones que exerceixen la prostitució*); seguidament, un altre cop d'homes i dones (*Les persones que lliurement decideixen exercir la prostitució*); i finalment, per mitjà d'una expressió díctica textual (*aquestes dones*) s'estableix una relació de coreferència directa amb l'expressió anterior que no és possible des del punt de vista semàntic i cohesiu: la relació entre el díctic textual i el referent anafòric podria ser d'hipònim-hiperònim (*Les dones... aquestes persones...*) però no al revés, d'hiperònim-hipònim (*Les persones... aquestes dones...*), que és el que trobem en el text.

Altres vegades la substitució d'un nom inserit en un sintagma preposicional per un adjectiu semànticament equivalent fa que no es puguin establir adequadament les referències anafòriques subsegüents. Així, a (23) l'adjectiu *ciutadà* evita el masculí plural *dels ciutadans* però deixa el possessiu *seus* sense antecedent.

- (23) ICV-EUiA volem una reforma profunda del sistema polític, per garantir l'accés dels ciutadans i les ciutadanes a la informació pública, per controlar els lobbies i els grups d'interès, per obrir espais a la participació ciutadana en l'elaboració de lleis pel control *ciutadà* de la feina política dels *seus* representants

(ICV-EUiA2011)

Semblantment, el desdoblament de masculí i femení es fa difícil de mantenir si va seguit de formes coreferents pronominals, com passa a (24), on el pronom de complement directe apareix només en masculí, tot i tenir l'antecedent desdoblament.

- (24) a. Contractació regular, amb totes les cotitzacions a la Seguretat Social, front les beques fraudulent, ocupació submergida i falsos autònoms, que sobreexploten *treballadors i treballadores joves*, negant-los la relació laboral i, per tant, deixant-**los** sense drets.

(ICV-EUiA2011)

- b. Com a alguns països nòrdics, proposem que l'estat garanteixi uns ingressos mínims *als i les joves* per ajudar-los a emancipar-se⁶

(ICV-EUiA2011, fora del corpus bàsic)

6.2 INCOHERÈNCIES

Si s'opta per noms col·lectius o epicens, o pel desdoblament del nom masculí i femení, és perquè es considera: 1) que el masculí, en singular o en plural, no fa prou visibles les dones en els textos; i 2) que aquests recursos ho fan d'una manera més satisfactòria. En un mateix text, doncs, no hauríem de trobar desdoblements de masculí i femení al costat de formes de masculí amb valor genèric.⁷ Del buidatge del corpus que he analitzat, en canvi, se'n desprèn que aconseguir aquest nivell de coherència (formal, semàntica i estilística) no és pas fàcil: en els tres subcorpus hi ha un nombre considerable, no pas anecdòtic, de formes masculines genèriques, tant en singular com en plural (vg. la taula 1, a § 4).

En alguns casos es tracta de formes que hi apareixen amb poca freqüència, i les trobem sempre en masculí (25-27).

- (25) a. En aquesta normativa, pel caràcter prescriptiu que té, es regula aquesta segona funció, però *els docents* haurien de reflexionar sobre com compaginar-la adequadament amb les funcions formadora i formativa que s'han esmentat abans.

(Norm-UB)

- b. Aquestes normes afecten tot el personal docent i discent de la Universitat de Barcelona, en relació amb els ensenyaments de grau, postgrau oficial, diplomatura, llicenciatura, enginyeria tècnica, enginyeria, *graduat* i *graduat superior*.

(Norm-UB)

- c. El tribunal ha d'emetre un acord motivat que *el president* ha de notificar a la direcció del departament.

(Norm-UB)

6. Quan he parlat de desdoblements (apartat 4) no he entrat a qüestionar la gramaticalitat del desdoblament d'articles quan el nom és invariable (*els i les joves*), tot i que s'allunya força de la parla més espontània, sobretot fora de contextos textuais esquemàtics o d'aparicions aïllades, que també permeten recursos com la doble barra amb naturalitat (*el/la cap d'estudis*, Norm-UB).

7. En textos jurídics, com ara les lleis, la combinació de les dues opcions podria provocar problemes interpretatius que la fan totalment desaconsellable.

- (26) a. Aquest deute està concentrat en la promoció i la construcció, que sumen 450.000 milions d'euros, i en les hipoteques *dels particulars*, d'uns 650.000 milions d'euros.
(ICV-EUiA2011)
- b. [...] han generat una feblesa enorme de les entitats financeres, que han absorbit el risc, en ser *els intermediaris*, en l'enorme increment del deute privat espanyol.
(ICV-EUiA2011)
- c. Mantenir polítiques estables a mitjà termini sobre els estímuls econòmics (primes) a les diferents energies renovables amb l'objectiu de crear un clima de confiança per *als empresaris* que vulguin invertir en aquest camp.
(ICV-EUiA2011, fora del corpus bàsic)
- (27) a. «*El nen, el noi* ha de saber que a casa seva estan pendents de la seva evolució acadèmica», va destacar la consellera d'Ensenyament, Irene Rigau, en l'acte de presentació de la web.
(DeptEns-Ara)
- b. Després de contestar les 10 preguntes que us proposen obtindreu recomanacions per alimentar la passió lectora de *petits i grans*.
(DeptEns-Ara)
- c. També parla d'altres activitats de lleure i cultura popular com són *els castellers* o *els gegants* i colles, així com d'esplais, agrupaments o casals.
(DeptEns-Ara)

Més concretament, en el subcorpus ICV-EUiA2011 (en tot el text, no només en el corpus bàsic), crida l'atenció un grup força nombrós de denominacions d'aquesta mena: *accionistes, agents financers, clients, conductors, contribuent, diplomàtic, directius, empresari(s), inspectors d'Hisenda, líders europeus, ministre, pagesos, passatgers, poderosos, polítics, productors, propietaris, proveïdors, ramaders, responsables financers i polítics, sospitosos de terrorisme i viatgers*, entre altres. La comparació amb els casos en què s'opta (preferentment) per desdoblar masculí i femení, permetria distingir una vegada més dos tipus de col·lectius diferenciats: els de les persones que formen part del propi grup o *in-group* i els que no en formen part o *out-group* (Tajfel 1981).

En el cas dels adjectius, quan han de concordar amb un nom invariable o amb una primera persona del plural, en el corpus analitzat apareixen sempre en masculí (28), i quan van sols també els trobem només en masculí (29).

- (28) a. *L'estudiant* ha de ser *avaluat i qualificat*, d'acord amb el que s'especifica en el pla docent i segons la normativa vigent.
(Norm-UB)

b. ICV-EUiA estem *convençuts* no només que hi ha una altra política possible, sinó que és necessària per fer front a la crisi econòmica, democràtica, ecològica i nacional.

(ICV-EUiA2011)

- (29) a. L'alumnat membre del consell d'estudis pot demanar al/a la cap d'estudis informació dels percentatges d'*aprovat*s sobre *els presentats i matriculats* per grup i/o assignatura una vegada el professor o la professora hagi signat l'acta corresponent.

(Norm-UB)

b. Cal deixar d'afavorir *els més rics*, cal una fiscalitat justa que gravi el gran capital, l'especulació, la contaminació i que combati el frau fiscal; per garantir la sostenibilitat de la sanitat, l'educació i els serveis socials.

(ICV-EUiA2011)

c. El departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya inaugura una nova web adreçada específicament a les famílies: el portal *Família i Escola*, Junts x l'Educació.

(DeptEns-Ara)⁸

Altres vegades, el masculí genèric coexisteix dins el mateix text amb els desdoblaments que hem vist més amunt (30-32).

- (30) En cas d'acollir-se a l'avaluació única, aquesta decisió ha de constar per escrit, amb una còpia per a l'estudiant i una altra *per al professor*.

(Norm-UB)

- (31) a. El Reial Decret de mesures urgents per a la promoció de l'ocupació *dels joves* i el foment de l'estabilitat de l'ocupació no solament se sostrau del marc del diàleg social, sinó que precaritza més l'ocupació i afebleix els drets dels treballadors i les treballadores [...]

(ICV-EUiA2011)

b. Els mitjans de comunicació audiovisuals de Catalunya han d'incrementar la seva qualitat democràtica i la participació *dels ciutadans*, així com garantir la representativitat en els organismes de control de les entitats i associacions cíviques, socials, sindicals i dels *treballadors* dels mitjans.

(ICV-EUiA2011, fora del corpus bàsic)

8. La semàntica de l'adjectiu *junt -a* fa inviable qualsevol solució desdoblada: la separació que comporta el desdoblament és incompatible amb el seu significat: *junts i juntes* divideix qualsevol col·lectiu en dos grups, el d'homes i el de dones.

- (32) a. El Govern pretén promoure el compromís de les famílies amb el projecte educatiu dels centres i impulsar programes de formació adreçats *als pares*, per facilitar l'intercanvi d'experiències i aportar estratègies útils en el procés educatiu dels nens i nenes.
(DeptEns-Ara)
- b. Les enquestes pretenen ajudar-vos, com a pares i mares, a valorar el vostre nivell d'implicació sobre diferents aspectes de l'educació *dels vostres fills*.
(DeptEns-Ara)
- c. Els més petits de la casa també poden implicar-se en aquest aprenentatge amb el joc «Consumir a ritme de família», dirigit a *nens de 6 a 12 anys*, on l'Agència Catalana de Consum planteja situacions per reflexionar en família sobre la gestió del temps lliure amb un mínim pressupost.
(DeptEns-Ara)

6.3 «CRITERIS DE VISIBILITZACIÓ» I ESTIL

La combinació i l'acumulació d'estratègies de «visibilització de les dones» en un fragment curt de text, a vegades dona com a resultat una manera de dir les coses que és com a mínim discutible des del punt de vista de les estratègies cohesives que permeten aplicar el principi d'economia lingüística (Brown & Yule 1983: cap. 2), i també des d'un punt de vista estrictament estilístic. Els exemples següents (33-35) permeten il·lustrar-ho fàcilment.

- (33) *L'alumnat membre del consell d'estudis* pot demanar *alla la cap d'estudis* informació dels percentatges d'aprovat sobre *els presentats i matriculats* per grup i/o assignatura una vegada *el professor o la professora* hagi signat l'acta corresponent.
(Norm-UB)
- (34) S'han produït importants moviments de resposta contra les retallades protagonitzats *pels ciutadans i les ciutadanes indignats* del moviment 15-M i 15-O, accions de resistència *dels treballadors i les treballadores i ciutadans i ciutadanes afectats* de sectors com la sanitat, l'ensenyament, pel dret a l'habitatge, amb participació de sindicats, entitats i associacions.
(ICV-EUiA2011)
- (35) Trobareu dubtes diversos, sobre els sentiments i emocions *dels nens i nenes* i sobre com comuniquen el que els passa, també sobre com potenciar la seva comunicació no verbal, així com dubtes i respostes sobre les dificultats de compaginar el temps de lleure *dels vostres fills i filles* amb la jornada laboral. L'espai s'està actualitzant i seguint-ne l'evolució hi anireu trobant noves converses. Les enquestes pretenen ajudar-vos, *com a pares i mares*,

a valorar el vostre nivell d'implicació sobre diferents aspectes de l'educació *dels vostres fills*. A partir de les respostes, podreu obtenir els punts forts de les vostres actuacions *com a educadors* i aquells altres aspectes que podríeu millorar.

(DeptEns-Ara)

7. VALORACIÓ DELS RESULTATS

L'anàlisi precedent mostra que alguns «criteris de visibilització» plantegen problemes d'aplicació que afecten diversos nivells de les estructures gramaticals i textuals: els noms, els sintagmes (bàsicament, els sintagmes nominals), les oracions i el conjunt del text.

La selecció d'un nom que eviti el masculí (singular o plural) per designar tant homes com dones, requereix tenir en compte aspectes com la idoneïtat semàntica d'un nom col·lectiu a l'oració on ha d'aparèixer (*el professorat* no sempre equival a *el professor*) o la idoneïtat funcional d'un nom epicè (el nom *criatures* és més col·loquial que *nens* o *infants*).

Dintre dels sintagmes nominals que contenen referències conjuntes a homes i dones, els principals problemes tenen a veure amb fenòmens de coordinació (més enllà del nom, quins altres constituents es desdoblen i quin efecte té cada opció en la interpretació; quines denominacions són coordinables i quines no ho són per raons semàntiques) i de concordança (entre especificadors i noms, i entre noms i adjectius).

En el nivell oracional els problemes se solen derivar de la combinació de criteris diferents, que a vegades donen resultats semànticament anòmals: per exemple, un subjecte col·lectiu combinat amb un predicat que inclou una referència individual no adequada, com vèiem a l'exemple (5).

Més enllà de l'oració, la combinació de «criteris de visibilització» provoca problemes que afecten la continuïtat dels referents al llarg del text, i en conseqüència tant la cohesió interna com la coherència global, des de dos punts de vista: 1) la idoneïtat de designar un mateix referent combinant denominacions diferents sense tenir en compte el tipus de relació que s'estableix entre elles al llarg del text; 2) els problemes de coreferència a l'hora de reprendre un referent per mitjà de formes pronominals i altres recursos anafòrics, com ara els possessius.

Cal fer referència, igualment, a l'ús incoherent dels criteris al llarg del text: sovint els diversos «criteris de visibilització» es combinen amb usos del masculí que

inclouen homes i dones, tant en singular com en plural. A vegades es tracta d'un mateix referent expressat de diferents maneres i altres vegades es tracta de referents que apareixen només en masculí (i que no són invariables, és clar) combinats amb altres que apareixen desdoblats. Igualment, en el corpus analitzat tots els adjectius que concorden amb denominacions desdoblaes, i també els que apareixen sols però afecten tant homes com dones, els trobem només en masculí, sense desdoblar.

I finalment, tampoc es pot deixar de considerar l'efecte que pot tenir a vegades la combinació de criteris en l'aplicació del principi d'economia lingüística i, més en general, en l'estil dels textos.

Tot plegat fa pensar que l'aplicació dels «criteris de visibilització» que he analitzat aquí requereix un grau de consciència metalingüística i metapragmàtica que és clarament superior al que activen —tenint en compte que també haurà d'atendre a moltes altres qüestions, tant de contingut com formals— els parlants durant el procés de redacció, i fins i tot en el de revisió. Duranti (1997: 200-201) defineix la *consciència metalingüística* com «the knowledge that speakers have of their own language» i la *consciència metapragmàtica* com «their ability to articulate the context for the use of certain linguistic expressions». Seguint Michael Silverstein, que és l'autor que va introduir el segon d'aquests conceptes, Duranti (1997: 201) observa que «when a linguistic sign seems to establish rather than presuppose a particular relationship, stance, or status, it becomes more difficult for native speakers to be aware of such functions. In other words, the more context-creating a linguistic sign is, the more difficult it is for native speakers to be conscious of its pragmatic force». Potser les dificultats per aplicar els «criteris de visibilització» que he analitzat en aquest treball, podrien rebre una explicació també des d'aquesta perspectiva, tenint en compte que aquests criteris són creadors d'un context comunicatiu diferent del que pressuposa l'ús de les estratègies que podem considerar «tradicionals».

8. CONCLUSIONS

D'acord amb els resultats i la valoració precedents, considero que la qüestió que es planteja (com pot intervenir el llenguatge verbal en general, i cada llengua en particular, a l'hora d'aconseguir una societat més igualitària en relació als sexes), es pot abordar prenent com a base les consideracions següents:

1. En català, com en altres llengües, no es pot establir una relació biunívoca, en general, entre gènere i sexe.

2. Les formes masculines que s'utilitzen per referir-se a aquestes entitats inclouen tant els individus de sexe masculí com els de sexe femení, tant en singular com en plural.

3. Malgrat això, en els usos lingüístics actuals es poden seguir estratègies que facin més visible la inclusió tant de dones com d'homes sempre que no vagin en contra del sistema de la llengua, del significat textual que es vol transmetre i de les propietats que ha de tenir un text per complir el seu propòsit comunicatiu. Al capdavant, el sistema lingüístic incorpora contínuament, en forma de canvi lingüístic, les modificacions que es deriven de l'ús que en fem els parlants i que el mateix sistema és capaç de «suportar».

4. En els textos curts, aquestes estratègies poden incloure qualsevol forma que sigui adequada semànticament (desdoblements, ús de barres, noms col·lectius o epicens, etc.); en els textos llargs, en canvi, s'hi poden introduir d'una manera simbòlica, per fer explícita la voluntat visibilitzadora de qui escriu. Per exemple, al començament del text, sempre que això no tingui conseqüències interpretatives indesitjades, i assumint que la resta de denominacions en masculí, si no es diu o no se'n desprèn el contrari, inclouen tant homes com dones.

5. Els límits de l'aplicació de «criteris de visibilització» els posen tant el sistema lingüístic de cada llengua, la gramàtica, com les propietats que ha de tenir un text més enllà de les regles gramaticals: adequació al propòsit comunicatiu, coherència interna i obtenció d'aquesta coherència per mitjà dels mecanismes cohesius que ho permeten. I som els lingüistes els que, en darrer terme, tenim els coneixements especialitzats necessaris per avaluar-ho.

En definitiva, visibilitzar lingüísticament les dones no equival d'una manera automàtica a aconseguir una societat igualitària en aquest aspecte. Un èmfasi excessiu en els aspectes lingüístics de la igualtat —és a dir, un ús que alteri la forma o el sentit dels textos, o tots dos alhora, com hem vist en aquest treball— pot amagar una visió superficial, i fins i tot frívola, del problema de fons, que és el de la societat històricament patriarcal i androcèntrica que molts volem contribuir a superar.

NEUS NOGUÉ SERRANO
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BONET, S. & J. SOLÀ (1986) *Sintaxi generativa catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- BROWN, G. & G. YULE (1983) *Discourse Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.
- BRUCART, J. M. (2002/2008) «Els determinants», dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró & M. Pérez Saldanya (dir.), vol. 2, «Sintaxi», cap. 7.
- Criteris de la Universitat de Barcelona (CUB)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Serveis Lingüístics. [<http://www.ub.edu/criteris-cub>], consulta: desembre del 2011.]
- DURANTI, A. (1997) *Linguistic Anthropology*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ÉsAdir*, Barcelona, Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals. [<http://esadir.cat>], consulta: desembre del 2011.]
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2005) *Marcar les diferències: la representació de dones i homes a la llengua*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència.
- Guia d'usos no sexistes de la llengua en els textos de l'Administració de la Generalitat de Catalunya* (2011) Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. [<http://www20.gencat.cat/docs/Llengcat/Documents/Publicacions/Altres/Arxius/Guiausosnosexistes.pdf>], consulta: desembre del 2011.]
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007) *Diccionari de la llengua catalana (DIEC2)*. [<http://dlc.iec.cat>], 2a edició en línia, consulta: desembre del 2011.]
- JUNYENT, C., ed. (en premsa) *Visibilitzar o marcar? Repensar el gènere en la llengua catalana*, Barcelona, Empúries.
- NOGUÉ SERRANO, N. (en premsa) «Sexe, gènere i gramàtica» dins C. Junyent (ed.).
- PARLAMENT DE CATALUNYA, SERVEIS D'ASSESSORAMENT LINGÜÍSTIC (2010) «Criteris per a un ús no sexista del llenguatge en les lleis i altres textos aprovats» [versió provisional].
- SERRA I ALEGRE, E. & M. PRUNYONOSA I TOMÀS (2002/2008) «La coordinació», dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró & M. Pérez Saldanya (dir.), vol. 3, «Sintaxi», cap. 17.
- SOLÀ, J. (1995) *Llibre d'estil de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Regidoria d'Edicions i Publicacions.

- SOLÀ, J., M. R. LLORET, J. MASCARÓ & M. PÉREZ SILDANYA, dir. (2002/2008) *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, 3 vol. [4a ed.]
- TAJFEL, H. (1981) *Human Groups and Social Categories*, Cambridge, Cambridge University Press.